

Європейські дискурси в несвітової лаштунках: формування потколоніальної ідентичності та філософія постструктуралізму

Орися Гачко

Кафедра філософії, Український Католицький Університет, УКРАЇНА, м.Львів, вул.І.Свенціцького, 17,
E-mail: ohachko@gmail.com

Abstract – Postcolonialism is a form of deconstructive re-reading, most usually applied to works of colonizers, demonstrating the dimensions to which texts were consciously covering colonialist purposes. Postcolonial writers use language to deconstruct power structures of their colonizers. Through this practice they reestablish their own unique identity. Unmasking of European authority has been an essential political and cultural strategy towards decolonization. When poststructuralism and postcolonialism accept the idea that a relationship exists between power and language, for the sake of control, a type of symbiotic relationship develops between them. The article discusses the methodological tradition that exists between postcolonial writers Edward Said and Gayatri C. Spivak and their poststructuralist “predecessors”, Michel Foucault and Jacques Derrida.

Ключові слова – identity, poststructuralism, postcolonial studies.

I. Вступ

В постмодерну добу, яка відзначається кардинальними змінами у світоглядних і суспільних поняттях (йдеться про заперечення універсальності, раціональності, об'єктивізму, єдності), народжується ряд суспільно-політичних рухів, основою діяльності яких є пошук власної ідентичності. Своєрідна потреба в ідентифікації виникла після територіальних змін, що сталися після закінчення Другої світової війни. Коли могутні західні країни втратили свої колонії в Африці та на Далекому Сході, утворилася ціла низка незалежних держав, державна і національна ідентичність яких потребувала переосмислення. Вирішення цієї проблеми шукається у новому методологічному підході під назвою “постколоніальна теорія”. Висловлюючись технічно, постколоніалізм можна окреслити як спосіб деконструктивного перечитування праць колонізаторів, спрямований на викриття тих вимірів, в яких тексти свідомо приховували колонізаторські наміри своїх авторів. З самого початку, за словами провідної австралійської дослідниці у галузі постколоніальної теорії Гелен Тіффін, головним імпульсом в усій постколоніальній літературі були “роз-членування, де-містифікація і викриття європейського панування” [12, 171]. Вони стали основними політичними і культурними стратегіями деколонізації і відновлення власної ідентичності колонізованих народів.

Оскільки мова відігравала дуже важливу роль у процесі колонізації, постколоніальні дослідження вирізняються особливою чутливістю до мови. Г. Тіффін зауважує, що “діалектика я та іншого, місцевого та вигнання, мови і місця, раба і вільного, яка належить до матриці постєвропейської

літератури, також є суттєвою частиною успадкованого розуміння способу, в який мова і влада оперують у світі” [12, 171]. Вона вважає, що найважчим завданням, яке постає перед постколоніальними письменниками, є боротьба за “слово.” Йдеться не лише про художню, але й усю писемну літературу: “Історія постколоніальних територій була донедавна здебільшого нарративом, складеним колонізаторами, функції і мови, на яких вони писались, оперували як засоби культурного контролю” [12, 173]. Коли постструктуралізм і постколоніалізм усвідомили, що існує зв'язок між владою і мовою заради контролю, між ними виник певного роду симбіотичний зв'язок. Цю теорію висловили Г. Тіффін та Я. Адам у своїй книзі “Після останнього пост” (*Past the Last Post*) [2]. Їхня подібність полягає передусім у тому, що обидва – як постструктуралізм, так і постколоніалізм – є “текстуальними практиками.” По-друге, обидва досліджують ідею панування чи, як висловлюються дослідники, “панівну глобальну культуру”. Хоч постколоніальні автори намагаються викрити “європейське панування,” в той час як постструктуралісти і постмодерністи намагаються викрити панування як таке, обидва напрями у різних формах досліджують ту саму ідею “контролю”. Нижче ми спробуємо показати тісний зв'язок та нелегке, а іноді й контрверсійне співіснування постструктуралізму і постколоніалізму на прикладі двох найвідоміших постколоніальних авторів Едварда Саїда і Гаятрі Чакраворті Співак та їхніх постструктуралістських “батьків”, Мішеля Фуко і Жака Дерріди.

II. “Орієнталізм,” Фуко і Франція

Дослідженням, яке фактично ознаменувало початок постколоніальної теорії, стала праця Едварда Саїда “Орієнталізм”, опублікована у 1978 р. [7]. Постструктуралістська за своїм підходом, вона опиралося на філософські напрацювання М. Фуко, Ж. Дерріди та Ж.-Ж. Люгара. Основні питання, які порушив Е. Саїд у своїй книзі, – це репрезентація інших культур, суспільств, історій; відношення між владою і знанням; роль інтелектуалів; методологічні проблеми, що стосувалися відношень між різними типами текстів, між текстами і контекстами, між текстом та історією. Схід, перефразовуючи автора, був не опонентом Європи, а її замовчуванним Іншим. Виклик “Орієнталізму” і колоніальній епосі, до якої він належав, – це виклик безголосості Сходу, що виникла з його позиції Об'єкта.

Викриття культурних конструкцій, “нашого” так само, як “іхнього,” стало для Е. Саїда новим фактом, які постмодерністи представили перед світом. Його увагу особливо захопив французький філософ Мішель Фуко, який у своєму академічному пошуку виказував живе розуміння процесів контролю і сили, за допомогою котрих відтворювалося культурне панування. Письменник-гібрид, водночас залежний, але й такий, що зміг далеко переступити художню літературу, історію, соціологію, політичні науки чи філософію, М. Фуко надав певної зумисної екстериторіальності своїй праці, котра завдяки цьому виглядала тепер водночас ніцшеанською і постмодерною: іронічно-скептичною, крайньою у своєму радикалізмі, майже комічною в перевороті правил і міфів. Розуміючи європейське соціальне життя як боротьбу маргінального, перехідного, “іншого”, з одного боку, і “норми”, загально-соціального і власної ідентичності, з іншого боку, М. Фуко створив те, що пізніше розвинулося в інституції “дисципліни” і “ув’язнення”, які вважаються базовими для знання.

Приймаючи аргумент М. Фуко, що влада виявляє себе по обидві сторони, в інституціях і науках, як форма привабливого, але наростаючого тиску, Е. Саїд представив орієнталізм не просто як такий, що міняє історичні та культурні відносини між Європою і Азією, але як наукову дисципліну, що виникає на Заході на поч. XIX ст., утворюючи (так само, як і будучи витвором) ідеологічних уявлень, образів і фантазій про частину світу, що називається Схід (“Орієнт”). Е. Саїд писав, що лінія, яка відмежовувала *Occident* від *Orient*, була більше людською конструкцією, ніж фактом. Це явище він назвав “уявна географія”. “Не могло бути орієнталізму без, з одного боку, орієнталістів, а з іншого, жителів Орієнту” [8, 199].

Так само, як М. Фуко намагався обернути історію проти себе самої та “забезпечити її зв’язок з пам’яттю, її метафізичною та антропологічною моделлю, і створити контрпам’ять – перетворення історії у зовсім іншу форму часу” [5, 15], Е. Саїд намагався відділити західне знання про Орієнт і перекласти його засобами термінології М. Фуко. Саме в той час слова “архів,” “дискурс,” “твердження,” “декларативна функція” (*enunciative function*) наповнили Саїдову прозу, виявляючи його ворожість до західного “знання” як форми такої собі інтелектуальної в’язниці для Орієнту. Ярлики на зразок “араб” чи “мусульманин”, переповнені різноманітними значеннями, перенасичені історією, релігією та політикою, стали для Е. Саїда підрозділами Орієнту [7, 338]. Зрештою, кидаючи виклик владі, панівним класам і науковим інституціям, які представляли Орієнт Європі, Е. Саїд розумів його у ширшому значенні, ніж те, про яке писали у книжках.

Е. Саїда захоплювали антиплатонізм М. Фуко і його небажання підгакувати критикам. Він успішно перейняв ідею М. Фуко, що “існує ‘більше,’ яке треба

викрити і описати.” У своїх останніх рядках Е. Саїд написав:

Не треба давати відповідь, наприклад, тиранічній кон’юнктурі колоніальної влади з науковим орієнталізмом, просто пропонуючи альянс між нативістським сентиментом, підкріпленням певною різноманітністю нативістичної ідеології, який змагається з ними. [...] Ми повинні, на мою думку, мислити і в політичних, і в теоретичних термінах, визначаючи основні проблеми в [...] пануванні і розподілі праці. Ми також повинні визнати проблему відсутності теоретичних, утопістських і визвольних вимірів аналізу. Ми не можемо рухатися далі, поки не зруйнуємо і переробимо матеріал історизму в радикально відмінні види знання, а цього ми не можемо зробити, поки не усвідомимо, що жодні новітні проекти знання не можуть бути створені, доки вони не опиратимуться пануванню і професійному партикуляризму історичистських систем і редуктивних, прагматичних або функціоналістських теорій [8, 211-212].

Дислокація Орієнту стала головним завданням “Орієнталізму”. Визнавши найважливіші внески М. Фуко у дослідження і викриття “технологій” знання і себе, що є підвалинами суспільства, Е. Саїд також визнав його слабкість – так само, як слабкість цілого покоління постструктуралістів: М. Фуко так само, як і багато інших європейських мислителів, проігнорував вплив імперії на власне мистецтво споглядання, опису, дисциплінарного формування і теоретичного дискурсу.

Ми повинні пам’ятати, що вивчення людини в суспільстві ґрунтується на конкретній людській історії та конкретному досвіді, а не на заданих наперед абстракціях і темних законах чи довільних системах. Отже, проблема полягає в тому, щоб узгодити вивчення з досвідом і щоб досвід, певною мірою, його формував, досвід, який у свою чергу буде висвітлений, і, можливо, змінений вивченням [8, 424].

Для Е. Саїда “білою плямою” М. Фуко була, зокрема, його неспроможність реально оцінити прірву між французьким контекстом, в якому він творив, і своїми амбіційними всезагальноючими висновками. М. Фуко не намагався поєднати свою працю з феміністичними чи постколоніальними проблемами, котрі завжди залишалися на маргінесі. Євроцентризм філософа був майже тотальним, його теоретичні узагальнення були майже неприйнятні, неначе “історія” відбувалася лише серед французьких і німецьких інтелектуалів.

III. Продукт імперії: Гаятрі Чакраворті Співак

Постколоніалізм, як і постструктуралізм, функціонує в розумінні гендерних, расових, класових, економічних і навіть стилістичних відмінностей і може бути зведений до просторової метафори протистояння “центр-маргінес”. Зникнення діаметральних протилежностей, введених у постколоніальній теорії, підірвало ідею центру, деконст-

руючи твердження колонізаторів про цілісність якогось одного порядку на протигагу іншим. Джіні Вейз стверджує, що постмодерністи перенесли маргінеси в центр, “переписуючи історію на користь тих, хто був виключений з влади – жінок, гомосексуалістів, чорношкірих, корінних американців, та інших жертв утиску” [13, 57]. Гелен Тіффін каже майже те саме про постколоніалістів: “(Постколоніальний) письменник приймає позицію тих, про кого вже написано, або маргінізовано, західною хронікою історичного матеріалізму, пригноблених або проігнорованих чоловіків, [і] жінок” [12, 176]. Прикладом такого інтелектуального симбіозу є відома постколоніальна письменниця Гаятрі Чакраворті Співак.

Репутація Співак бере свій початок від її першого перекладу і вступного слова до твору Ж. Дерріди “Про граматику” (*Of Grammatology*) [3]. Відтоді вона намагалася застосовувати метод деконструктивізму до різних теоретичних контекстів і текстуальних аналізів, зокрема, до постколоніалізму. Для Співак, яка заглиблена в творчість Ж. Дерріди, деконструктивізм стає аналітичним інструментом для політичної діяльності, допомагаючи викрити те, що складає і уможливує постколоніальну теорію. Те, що Едвард Саїд назвав “контрапунктивною” читацькою стратегією, представлене в її ідеях у деконструктивістський спосіб, прямий текстуальний аналіз: “Моя категорія - це аналог до певної філософської вимоги, що змушує Ж. Дерріду писати *sous rature*, яке я перекладаю як ‘під викресленням.’ Це означає написати слово, викреслити його і тоді опублікувати і його, і те, що було викреслене” (“Про граматику,” Вступ) [3]. Розчиненням центру/маргінесів Співак ставить під питання претензії будь-якої культури на її незмінний, чистий і однорідний набір цінностей. В той час, коли Дерріда через свій деконструктивізм наголошував на тенденцію європейського Суб’єкту створювати Іншого як маргінального до свого етноцентризму, Співак запитує читача, як утримати етноцентричний Суб’єкт від власного становлення способом вибіркового визначення Іншого.

Нарис Співак “Чи вміють пригнічені говорити?” (“Can Subaltern Speak?”) [вперше опублікований у книзі Н. Кері і Л. Гроссберга “Марксизм і тлумачення культури” (1988)], мабуть, найкраще демонструє її стурбованість явищем, коли постколоніальні дослідження іронічно переписують, співпрацюють із та відтворюють неокolonіальні імперативи політичного панування, економічної експлуатації і культурного витіснення. Співак занепокоєна, що “постколоніалізм” – явище виключно першого світу, що насправді це маскулінний, привілейований, академічний, інституціоналізований дискурс, який класифікує і оглядає Схід у тих самих рамках, що й існуючі види колоніального панування, проти яких він нібито спрямований. Вона переконана, що будь-які спроби ззовні допомогти пригніченим через творення для них колективної мови незмінно

приведуть до логоцентричної віри про культурну солідарність з місцевими жителями і до залежності останніх від західних інтелектуалів, які говоритимуть за цих пригнічених, не дозволяючи їм говорити самим за себе. Авторка наголошує, що академічне припущення про якусь колективність пригнічених є зручним для етноцентричного продовження західного логосу – узагальнюючої, “есенціалістської” міфології, як сказав би Ж. Дерріда, котра ігнорує гетерогенність колонізаторської політики. На думку Співак, постколоніальні дослідження повинні надихати, щоб “постколоніальні інтелектуали зрозуміли свій привілей у своїй втраті” [10, 325].

Парадокс Співак в тому, що як визнаного інтелектуала, жінку і уродженку третього світу її можна було б справедливо звинуватити у втіленні прикладу “епістемологічного насилля,” адже у своїх творах вона звертається до американської публіки, а, отже, створює союз з культурним імперіалізмом останньої. У своїй рецензії “Критики постколоніального розуму” (*A Critique of Post Colonial Reason*) Тері Іглетон розкритикував Співак та ідею постколоніалізму як такі, що породжують обскурантизм, нарцисизм і політичну дезорієнтацію. Він цинічно висловився, назвавши усе це “цирковим жонглюванням” Співак, в якому вона вправно маніпулює марксизмом, постструктуралізмом і фемінізмом, і яке, по суті, є дном маркетингового продукту. Цей “старий золотий американський еклектизм,” – пише критик, – “зробив її незрозумілою навіть для власних колег.” Іглетон ламентував відсутність пригнічених (*subaltern*) як читацької аудиторії Співак: “Постколоніальна теорія наганяє важкі сумніви на повагу до Іншого, але її власний безпосередній Інший, читач, очевидно, відмежований від такого усвідомлення. Радикальні інтелектуали, як хтось міг наївно уявити, несуть певну політичну відповідальність, щоб їхні ідеї завоювали аудиторію поза лекційними залами” [4].

Насправді ж Співак створює складнішу і більш проблематичну концепцію місця. Її деконструктивістське відчитування дає їй більш тонке розуміння хиткої межі між маргінесами і центром. Перейнявши термінологію Ж. Дерріди, Співак створює численні “центри” у стратифікованих просторах класу та економічних поділів, вертикального у горизонтальному, якщо так можна висловитися. Вона ускладнює прості дефініції, наприклад, визнаючи роль індійської еліти у процвітанні британського імперіалізму. Співак усвідомлює відмінності між політикою міста і села; блискуче демонструє структуралізоване “місце” поняття “третього світу” в дискурсі Заходу; наголошує на існуванні пригніченої жінки в “чоловічому” імперіалізмі та вказує на інші явища розвинутого капіталізму. Авторка визнає, що у неї виникають проблеми з питаннями власної ідентичності чи голосу. Натомість, пише вона: “Мене більше цікавлять питання простору, тому що ідентичність і голос є настільки потужними концепціями-метафорами, що згодом починаєш

вірити, що ти є тим, за що борешся... В той час, якщо розчищаєш місце, з якого створюєш перспективу, це процес самовіддалення, який полягає у тому самому, – він проти територіальної окупації, але не торкається питання ідентичності [і] голосу” [11, 51]. Співак також вказує на обмеження деконструктивізму у створенні концепцій і підтримуванні зв'язків з політикою панування. Оскільки деконструктивізм передбачає безконечне зміщення ієрархічних полярних протилежностей, авторка, яка націлюється на суттєву соціальну трансформацію або революцію, усвідомлює, що не має досить влади для того, щоб переглянути панівні владні структури.

ВИСНОВОК

Виникає питання, чи постколоніалізм став жертвою західних академічних теорій – на кшталт постструктуралізму – чи мудро прийняв і наслідує найсильніші сторони, обертаючи його панівні нарративи проти самого себе, виростаючи як потужний гібрид свого академічного прародича? Проблема інтелектуальної “залежності” виникає вже з самого терміну “постколоніальний”: останнім часом в багатьох науковців виникало питання, яке нарешті озвучив у заголовку своєї книги Кваме Апія, – “Чи є пост- у постмодернізмі тим самим пост- у постколоніалізмі” [1]. Межа, до якої постколоніальна думка прив'язана до постструктуралізму і постмодернізму має важливий вплив на спосіб, в який постколоніальні дослідження створюються і осмислюються, і на відношення між політичною та інтелектуальною (чи академічною) діяльністю. Проблема терміну “постколоніальний” полягає у тому, що цей “пост-” занадто легко дозволяє себе приєднувати до західноєвропейських інтелектуальних дискурсів, наприклад, постмодернізму, таким чином ігноруючи і зраджуючи історію та політичну боротьбу народів третього світу [6]. Апія переконаний, що ідея постколоніального занадто залежна від Заходу: “Постколоніальність – це стан, який скупко можна назвати “*comprador* інтелігенцією”: відносно мала, у західному стилі, із західною освітою група письменників і мислителів, які виступають посередниками на розпродажі капіталістичних продуктів у периферії” [1, 342]. Хоча постмодернізм і постколоніалізм “роблять виклик попереднім легітимізуючим нарративам,” Апія все ж застерігає від постмодерністського захоплення Іншим. Парадокс

постколоніалізму залишатиметься у його “мисленні на межі,” адже важко відійти чи критикувати дискурс Заходу, використовуючи західні теорії; зате можливо мислити про колонізоване без посилання на теорії колонізаторської культури.

References

- [1] Appiah, Kwame A. “Is the Post- in Postmodernism the Post-in Postcolonial?” in *Critical Inquiry* 17, Winter 1991, С. 336-357.
- [2] Adam, Ian; Tiffin Helen. *Past the Last Post*. Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, 1993, 214 с.
- [3] Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Trans. Gayatri C. Spivak, Baltimore: John Hopkins University Press, 1998, 456 с.
- [4] Eagleton, Terry. “In the Gaudy Supermarket,” *LRB*, vol. 21, No. 10, 1999. – http://www.lrb.co.uk/v21/n10/eag101_.html
- [5] Foucault, Michel. *Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, New York: Pantheon Books, 1982, 256 с.
- [6] Moore-Gilbert, Bart. *Post-Colonial Theory: Context, Practices, Politics*. London: Verso, 1997, 243 с.
- [7] Said, Edward. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1978, 432 с.
- [8] Said, Edward. *Reflections on Exile and Other Essays*. Cambridge: Harvard University Press, 2002, 656 с.
- [9] Shohat, Ella. “Notes on the Post-Colonial” in *Social Text*, 31/32, 1992, С. 99-113.
- [10] Spivak, Gaytri C. “Can the Subaltern Speak?” in N. Cary and L. Grossberg, eds., *Marxism and the Interpretation of Culture*, Chicago: University of Illinois Press, 1988. С. 271-315.
- [11] Spivak, Gaytri C. *A Critique of Postcolonial Reason: Toward the History of the Vanishing Present*, Cambridge: Harvard University Press, 1999, 464 с.
- [12] Tiffin, Helen. “Post-Colonialism, Postmodernism, and the Rehabilitation of Post-Colonial History,” *Journal of Commonwealth Literature*, XXX, 2, 1993, С. 169-181.
- [13] Veith, Gene E. *Postmodern Times: A Christian Guide to Contemporary Thought and Culture (Turning Point Christian Worldview Series)*, Wheaton, Illinois: Crossway, 1994, 256 с.